

Maria Zwierz*

Willa projektu Rudolfa Fränkla w Smolcu pod Wrocławiem

The villa designed by Rudolf Fränkel, in Smolec near Wrocław

Wrocławska architektura okresu międzywojennego od dwóch dekad cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy i mimo że powstało wiele artykułów oraz monograficznych jej opracowań [1]–[7], to okazuje się, że może nas jeszcze niejednym ciekawym obiektem zaskoczyć.

Takim interesującym, moim zdaniem, a do tej pory w polskiej literaturze zupełnie nieznanym budynkiem jest willa (il. 1) położona na południowo-zachodnich obrzeżach Wrocławia – w niewielkiej miejscowości Smolec, miejscu intensywnej obecnie zabudowy mieszkaniowej. Co ciekawsze, ta powstała w latach 1931–1932 pierwotnie komfortowa willa prezentuje koncepcję tzw. budowania organicznego (*organhaftes Bauen*), nurtu bardziej elitarnego niż „styl międzynarodowy”, którego reprezentantami byli architekci Le Corbusier, Mies van der Rohe czy Walter Gropius. Podstawy programowe budowania organicznego sformułowane w 1925 r. przez Hugona Häringa¹ w esejie *Wege zur Form*, opublikowanym w prestiżowym czasopiśmie „Die Form” [9, s. 3–5], były alternatywą dla „stylu międzynarodowego”. Kierując się organicznym porządkiem przyrody, Häring przyjmował, że podczas projektowania od wnętrza ku zewnątrz krajobrazem staje się także przestrzeń wewnętrzna domu, która z jednej strony musi sprostać wymaganiom funkcjonalnym, z drugiej strony powinna być powiązana z układem terenu i najbliższym otoczeniem projektowanego budynku oraz roztaczającymi się widokami i przyrodą. Powstające według tej zasady zazwyczaj luksusowe domy

Inter-war architecture of Wrocław and its surroundings has been enjoying great interest among researchers for two decades and in spite of the fact that numerous articles and monographic studies on this topic were written [1]–[7], it turns out that it can still surprise us with some of its objects.

One of such interesting (in my opinion) buildings, and so far in the Polish literature a totally unknown one is a villa (Fig. 1) situated on the south-western outskirts of Wrocław, in a small village called Smolec which is now an intensely developing residential area. More interestingly, this originally luxurious villa erected in the years 1931–1932 presents the concept of the so called organic construction (*organhaftes Bauen*), a trend that is more elitist than an “international style” whose representatives were architects such as Le Corbusier, Mies van der Rohe or Walter Gropius. The program bases for organic construction were formulated in 1925 by Hugon Häring¹ in his essay *Wege zur Form* published in the prestigious periodical “Die Form” [9, pp. 3–5], and they were the alternative for an “international style”. In accordance with an organic natural order, Häring assumed that during the designing process from the interior towards the exterior the house internal space also becomes a sort of landscape which on the one hand must meet functional requirements, while on the other hand it ought to be connected with the lie of the land and the immediate surroundings of a designed building as well as with unfolding views and nature. The usually luxurious houses erected according to this principle

* Muzeum Architektury we Wrocławiu/Museum of Architecture, Wrocław.

¹ O poglądach Häringa na temat architektury organicznej bardziej szczegółowo pisała Jadwiga Urbanik [8].

¹ A more detailed account of Häring’s views on organic architecture can be found in works by Jadwiga Urbanik [8].

były za każdym razem niepowtarzalne i ściśle powiązane z miejscem lokalizacji. Jak największy dostęp świeżego powietrza oraz światła dziennego i słońca do wnętrza starano się zapewnić dzięki dużym oknom, tarasom oraz mniejszym lub większym partiom przeszklonych elewacji, często w kształcie fragmentów walca.

We Wrocławiu architektami, którzy kierowali się podobnymi zasadami przy projektowaniu, byli Hans Scharoun, Heinrich Lauterbach, Moritz Hadda, a także Ludwig Moshamer. W 1929 r. zaprezentowali oni tego typu domy na wrocławskiej wystawie *Werkbundu* WuWA [4, s. 432–476]. Scharoun i Hadda nieco wcześniej, na wystawie GUGALI w Legnicy (1927), pokazali dom wzorcowy dla średniozamożnej czteroosobowej rodziny, o „elastycznym rzucie”, z obszernymi tarasami i dużymi oknami w pokoju dziennym [10, s. 293–296]².

Jednakże willa w Smolcu nie została zaprojektowana przez żadnego z nich. Właściciel tej dużej posesji i tworzonego nieopodal gospodarstwa ogrodniczego ze szkółką drzew – Robert Stern – zwrócił się po projekt do berlińskiego architekta Rudolfa Fränkla³, który już wówczas miał na swoim koncie kilka cieszących się dużym uznaniem przedsięwzięć [12, s. 72]. Mimo młodego wieku (Fränkel nie przekroczył wówczas 30 lat) udało mu się już zrealizować w Berlinie projekt osiedla mieszkaniowego Atlantic⁴ (1924–1928) z 500 mieszkaniami o zróżnicowanej wielkości, z niezwykle kolorowymi elewacjami (partery fioletowe, górne piętra jasnozielone, balkony żółte, a opaski drzwiowe i okienne szare), osiedle z 400 mieszkaniami i garażami przy parku miejskim Schöneberg (1930–1932), osiedle jedno- i dwurodzinnych domów w dzielnicy Frohnau (1927–1930), domy przy Bellermannstrasse nr 72–78 (1927), a także kilka jedno- i dwurodzinnych domów m.in. przy Warnemünder Strasse nr 28a i b (na styku dzielnic Wilmersdorf i Schmargendorf) [12, s. 72]. Najbardziej jednak spektakularne było kino „Lichtburg” (oddane w 1929 r.) na wspomnianym osiedlu Atlantic: z pasażem mieszczącym kompleks restauracji, eleganckich sklepów oraz miejsc spotkań i rekreacji. Wykonane nocą fotografie kina, z mocno podświetloną neonami bryłą, zamieszczone zostały w kilku specjalistycznych czasopismach [13, s. 1226], [14, s. 336–341]. W pobliżu Berlina, w wypoczynkowej miejscowości Bad Saarow, nad malowniczo położonym jeziorem Scharmützelsee, w latach 1926–1928 według projektu Fränkla powstał komfortowy dom weekendowy dla reżysera filmowego Gabriela Leviego i jego żony. O dużej intensywności prac prowadzonych wówczas przez Fränkla świadczy także i to, że już na początku swojej kariery został on członkiem Związku Niemieckich Architektów (Bund Deutscher Architekten, BDA), a w 1926 r. *Werkbundu* [11, s. 17].

² Fotografia domu wzorcowego Scharouna została opublikowana w artykule G. Allingera [10], ilustracji domu Haddy do tej pory nie udało się odszukać.

³ W 2009 r. ukazała się, jak do tej pory jedyna, monografia na temat życia i twórczości architektonicznej Fränkla [11].

⁴ W latach 2001–2005, podczas renowacji tego osiedla, elewacjom tylko w części przywrócono dawną kolorystykę.

were each time unique and closely linked to their location. The largest possible supply of fresh air as well as daylight and sunlight into the interiors was to be ensured by means of big windows, terraces and smaller or bigger parts of glazed elevations, often in the form of cylinder fragments.

Some of Wrocław architects who applied such rules when designing were Hans Scharoun, Heinrich Lauterbach, Moritz Hadda, and also Ludwig Moshamer. In 1929 they presented some houses designed in this way at the Wrocław exhibition *Werkbund* WuWA [4, pp. 432–476]. Somewhat earlier Scharoun and Hadda at the exhibition GUGALI in Legnica (1927) showed a model house for a middle class family of four, on a “flexible plan”, with large terraces and big windows in the living room [10, pp. 293–296]².

However, the villa in Smolec was not designed by any of them. The owner of this large property and a fruit farm with a tree nursery that was being started nearby – Robert Stern – asked Berlin architect Rudolf Fränkel³ to prepare a design; already at that time he had been the author of several successful projects [12, p. 72]. In spite of his young age (Fränkel was not even thirty then), he had managed to carry out a design of residential estate Atlantic⁴ (1924–1928) with 500 various size flats with unusually colourful elevations (violet ground floor, light green upper floors, yellow balconies and grey door and window casing), another estate with 400 flats and garages near the city park Schöneberg (1930–1932), an estate of single- and two-family houses in the district of Frohnau (1927–1930), houses in Bellermannstrasse, numbers 72–78 (1927) as well as several single- and two-family houses e.g. in Warnemünder Strasse, numbers 28a and b (on the border of districts of Wilmersdorf and Schmargendorf) [12, p. 72]. The most spectacular, however, of his works was “Lichtburg” cinema (opened in 1929) in the aforementioned estate of Atlantic, equipped with a passage that housed a complex of restaurants, elegant shops, meeting places and recreational areas. Night photographs of the cinema, featuring a strongly neon-highlighted structure, were placed in some specialist periodicals [13, p. 1226], [14, pp. 336–341]. According to a design by Fränkel in the years 1926–1928 near Berlin in a spa town called Bad Saarow by the picturesquely located lake Scharmützelsee a luxurious weekend house for a film director called Gabriel Levy and his wife was built. Fränkel’s intensive professional life at that time is also evidenced by the fact that already at the beginning of his career he became a member of the Association of German Architects (Bund Deutscher Architekten, BDA), and in 1926 also a member of *Werkbund* [11, p. 17].

What was the reason then why a gardener from Smolec near Wrocław decided to start cooperation with a rising

² A photograph of Scharoun’s model house was published in an article by G. Allinger [10]; no illustration of Hadda’s house could be traced so far.

³ In 2009 the only existing monograph on Fränkel’s life and architectural creativity was published [11].

⁴ In years 2001–2005, during renovation works at this estate, the elevations’ former colours were only partly restored.

Jakie zatem okoliczności zaistniały i co skłoniło ogrodnika z podwrocławskiego Smolca do współpracy ze wschodzącą gwiazdą berlińskiej architektury? Wydaje się, że oprócz zamożności samego zleceniodawcy znaczenie mogły mieć względy towarzyskie, być może rodzinne powiązania, choć na obecnym etapie badań trudno to z całą odpowiedzialnością stwierdzić.

Rudolf Fränkel urodził się w 1901 r. w Nysie, gdzie jego ojciec inżynier nadzorował budowę linii kolejowej łączącej Gliwice z Piekarami Śląskimi [11, s. 12–16]. Wkrótce, w 1904 r., rodzina przeniosła się do Berlina, a ojciec Louis objął intratną posadę rządowego budowniczego (*Regierungsbaumeister*). Rudolf wraz z siostrami rósł w dostatku, a rodzina, kilkakrotnie zmieniając miejsce zamieszkania, ostatecznie w 1912 r. zajęła duży dom z ogrodem w willowej dzielnicy Berlina – Nikolassee. Przyszły architekt studiował w Technische Hochschule w Charlottenburgu, w latach 1922–1924 przebywał w Monachium w pracowni Richarda Riemerschmida. Odbił też *grand tour* do Włoch, Francji, Holandii i Belgii. W 1924 r. dzięki pomocy swojego teścia, znanego i wybitnego lekarza berlińskiego Fritza Siegfrieda Tarrascha, w samym centrum Berlina przy Kaiserallee otworzył swoje biuro architektoniczne. Jak wspomniałam, do 1931 r., a więc czasu rozpoczęcia budowy willi w Smolcu, otrzymywał on intratne zlecenia, nie tylko na luksusowe wille, ale i na mieszkania osiedlowe o zróżnicowanym standardzie. Wykonał również projekty niewielkich domów reprezentujących tzw. minimum socjalne: weekendowy dom „Robinson” eksponowany na wystawie „Das Wochenende” w Charlottenburgu w 1927 r., dom segmentowy umożliwiający jego rozbudowę (w Oranienburgu), pawilon mający pomieścić przedszkole typu Montessori w Wannsee (Berlin-Zehlendorf) oraz ostatecznie niezrealizowane trzy projekty domu wiejskiego [11, s. 100–101, 103–104, 112]. Świetnie rozwijająca się kariera została przerwana w 1933 r., kiedy Fränkel dowiedział się, od architekta Hitlera Alberta Speera, że „nie będzie miejsca dla żydowskich architektów w Niemczech” [11, s. 132–133, przyp. 18]. Latem tego samego roku w dramatycznych okolicznościach (żona architekta nie była poinformowana o przestrodze i groźbie) cała rodzina opuściła Berlin pociągiem, udając się na wakacje do Rumunii, by już nigdy więcej nie odwiedzić Niemiec i ich stolicy. W Rumunii Fränkel podjął działalność architektoniczno-projektową, jednak nie czując się bezpiecznie, w 1938 r. przeniósł się wraz z żoną do Londynu, w czym pomogła mu mieszkająca tam jego siostra. Wielka Brytania niestety nie była wówczas miejscem, gdzie zasady projektowania *Neues Bauen* znajdowałyby uznanie i grono odbiorców, dlatego w 1950 r. Fränkel udał się do Stanów Zjednoczonych i podjął działalność dydaktyczną na Miami University (planowanie miast). Fränkel zmarł 23 kwietnia 1974 r. Jego żona Ewa utrzymywała jeszcze kontakt z jego studentami i w 1984 r. spuściznę po swoim mężu przekazała do Canadian Centre for Architecture w Montrealu [11, s. 24].

Nieco mniej informacji zachowało się o Sternach, choć z całą pewnością – podobnie jak Fränklowie – była to zamożna i utytułowana rodzina o żydowskich korzeniach,

star of Berlin architecture? It seems that, apart from the client's wealth, some social considerations or perhaps family connections could play their role here, however, at the present stage of research it is hard to determine this with full responsibility.

Rudolf Fränkel was born in 1901 in Nysa, where his father supervised the construction of a railway line connecting Gliwice with Piekary Śląskie [11, pp. 12–16]. Soon in 1904 his family moved to Berlin and his father Louis took a lucrative post of a governmental builder (*Regierungsbaumeister*). Rudolf along with his sisters grew up in affluence and his family, having changed their residence a few times, finally in 1912 moved into a big house in a residential area of Berlin – Nikolassee. The future architect studied in the Technische Hochschule in Charlottenburg, while in the years 1922–1924 he stayed in Munich in Richard Riemerschmid's studio. He also took a *grand tour* to Italy, France, Holland and Belgium. In 1924 with the help of his father-in-law Fritz Siegfried Tarrasch, a remarkable Berlin physician, he opened his architectural office in the very centre of Berlin in Kaiserallee. As I already mentioned, till 1931, i.e. the time of starting the construction of the villa in Smolec, he kept receiving lucrative orders not only for luxurious villas but also flats in housing estates of varied standards. He also carried out designs of small houses representing the so called social minimum, e.g. weekend house “Robinson” exhibited at “Das Wochenende” exhibition in Charlottenburg in 1927, a segment house enabling its extension (in Oranienburg), a pavilion which was to house a Montessori kindergarten in Wannsee (Berlin-Zehlendorf) and finally unaccomplished three rural house designs [11, pp. 100–101, 103–104, 112]. His excellently developing career was interrupted in 1933 when he learned from Adolf Hitler's architect Albert Speer that “there shall be no place for Jewish architects in Germany” [11, pp. 132–133, ft. 18]. In the summer of that year in dramatic circumstances (the architect's wife was not informed about the warning and threat) the whole family left Berlin on a train heading for a summer holiday in Romania and never returned to Germany and its capital city. Fränkel took architectural and designing activity in Romania, however, not feeling safe enough, in 1938 along with his wife he moved to London, taking advantage of his sister's help who lived there. Unfortunately, Great Britain at that time was not a place where *Neues Bauen* designing principles were appreciated or popular, so in 1950 Fränkel went to the United States of America where he started teaching activity at the Miami University (urban planning). Fränkel died on 23 April 1974. His wife Eve kept in touch with his students for some time and in 1984 she donated the legacy of her husband to the Canadian Centre for Architecture in Montreal [11, p. 24].

As for Stern family, there is not much information available, although we do know that, similarly to Fränkel, it was a wealthy and titled family of Jewish origins, which at the beginning of the 20th century assimilated with the German culture and customs firmly growing into it. Unfortunately, we do not have exact dates from Robert Stern's life [15, p. 892], the owner of the villa in Smolec.

która na początku XX w. zasymilowała się i mocno wrosła w niemiecką kulturę i obyczajowość. Niestety nie są znane dokładne daty z życia Roberta Sterna [15, s. 892], czyli właściciela willi w Smolcu. Wiadomo, że od 1895 r. był on pracownikiem gospodarstwa Reinholda Benhscha w Brochowie pod Wrocławiem [16, s. 898], które istniało już od 1869 r., a jego twórca był cenionym i zasłużonym ogrodnikiem. Widocznie współpraca układała się dobrze, skoro w 1906 r. Stern stał się właścicielem gospodarstwa, które specjalizowało się w uprawie drzew i krzewów owocowych, drzew do wysadzania alei, różnego rodzaju pnączy, winorośli, a także róż i gladioli. Firma brała udział w wystawach ogrodniczych, uzyskując medale i wyróżnienia, a przy okazji w ten sposób reklamując znajdujące się w jej ofercie rośliny. Po przejściu świetnie prosperującej firmy Stern, w latach 1907–1908, wznosił na Brochowie, przy obecnej ul. Semaforowej 9 (dawny nr 16), okazałą, malowniczą willę, która zachowała się do dziś. O aspiracjach Sterna świadczy także przynależność do organizacji i stowarzyszeń: od 1895 r. sprawował funkcję skarbnika Związku Ogrodników Wrocławskich, należał do Prowincjalnego Zrzeszenia Śląskiego Związku Ogrodników, a także – podobnie jak jego poprzednik Reinhold Benhsch – brał udział w wystawach ogrodniczych. W 1900 r. na wystawie w Gliwicach pokazał piękne okazy roślin iglastych, w 1927 r. na wystawę GUGALI w Legnicy przygotował większy pokaz roślin stosowanych w ogrodach przydomowych: ogród różany, formy krzewiaste oraz ogród warzywny [15, s. 892]. W środku tego ogrodu stał wspomniany dom wzorcowy Hansa Scharouna, wykonany przez firmę budowlaną Christoph u. Unmack z miejscowości Niesky na Łużycach⁵. Na wrocławskiej wystawie WuWA w 1929 r. Stern zaprezentował natomiast jeden z ogrodów specjalnych⁶.

Okolo 1930 r. doszło do podzielenia ogrodnictwa w Brochowie na trzy części [17, s. 429]. Budynki mieszkalne i zarządu firmy przejął Otton Raumbaum, zachodni fragment posesji – Konrad Raumbaum, natomiast obszar północny (obecny pl. Indyjski i północny fragment działki przy ul. Koreańskiej) przeznaczono pod zabudowę mieszkaniową. To zapewne na sprzedaży tej ostatniej części wzbogacił się Stern na tyle, że stać go było na przeniesienie ogrodnictwa do podwrocławskiego Smolca i na sfinansowanie budowy nowej siedziby rodziny.

Choć nie są znane wszystkie rysunki projektowe domu Sterna, to szczęśliwie widoki zarówno wnętrz, jak i elewacji zachowały się na dobrej jakości zdjęciach fotografa Maxa Krajewskiego⁷, z którym Fränkel stale współpracował, reklamując i dokumentując w prasie specjalistycznej swoje kolejne zrealizowane budowle. Wiele tych zdjęć, często nocnych z podświetlonymi budynkami (np. oprócz kina „Lichtburg” również taras domu Sterna

It is known that starting from 1895 he was a worker on Reinhold Benhsch's farm in Brochów near Wrocław [16, p. 898], which existed since 1869 and was established by the gardener who was respected and meritorious. Their cooperation must have been good since in 1906 Stern became the owner of the farm specializing in cultivation of fruit trees and shrubs, avenue trees, various creepers, vines as well as roses and gladiolas. The firm also took part in horticultural exhibitions, winning medals and awards and in this way advertised the plants that it offered. After Stern took over this thriving business, in the years 1907–1908 in Brochów at 9 Senatorska Street (formerly house number 16) he built a magnificent and picturesque villa that has survived until today. Stern's aspirations are also exemplified by his membership in organizations and associations, namely from 1895 he held the position of treasurer of the Union of Wrocław Gardeners, he belonged to the Provincial Silesian Association of Gardeners' Union and – similarly to his predecessor Benhsch – participated in horticultural exhibitions. In 1900 at an exhibition in Gliwice he showed some beautiful specimens of coniferous plants and in 1927 for the GUGALI exhibition in Legnica he prepared a major demonstration of plants used in home gardens: rose garden, shrub forms and vegetable garden [15, p. 892]. The central part of this garden featured the aforementioned Scharoun's model house built by construction company Christoph u. Unmack from a town called Niesky in Lusatia⁵. At Wrocław exhibition WuWA in 1929 Stern presented one of his special gardens⁶.

In circa 1930 the garden farm in Brochów was divided into three parts [17, p. 429]. The residential and firm management buildings were taken over by Otton Raumbaum, the western part of the property by Konrad Raumbaum, while the northern area (at present Indyjski Square and the northern fragment of the plot in Koreańska Street) was allocated for housing development. It was certainly thanks to the successful sale of the latter part that Stern earned so much that he could afford to move his gardening business to Smolec and finance the construction of a new house for his family.

Although we do not have all the design drawings of Stern's house, fortunately there are views of both interiors and elevations preserved on good quality photos taken by photographer Max Krajewski⁷, with whom Fränkel cooperated on a permanent basis, advertising and documenting his subsequent accomplished buildings in the specialist press. Many of these photographs, often taken in the night with illuminated buildings (e.g. apart from „Lichtburg” cinema, also the terrace of Stern's house in Smolec), were published in such prestigious periodicals as „Wasmuths Monatshefte für Baukunst”, „Baumwelt”, „Das Schöne Heim”, „Die Baugilde”, „Deutsche Bauzeit-

⁵ Te ciekawe informacje o działalności wystawienniczej Sterna znalazłam w przewodniku po wystawie GUGALI w Legnicy [10, s. 296].

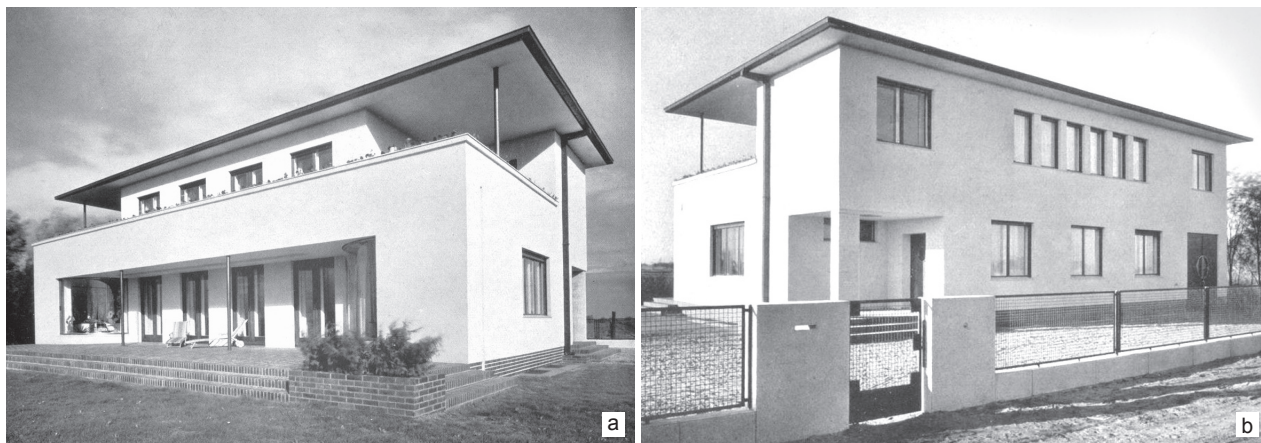
⁶ Udział Sterna w prestiżowej wystawie WuWA świadczy o wysokiej randze tego ogrodnika.

⁷ Wprawdzie w podpisach do zdjęć nie ma informacji, że ich autorem jest Krajewski, ale z monografii na temat życia i twórczości architekta taki wniosek można wyciągnąć [11, s. 17].

⁵ I found this interesting information on Stern's exhibition activity in a guide on GUGALI exhibition in Legnica [10, p. 296].

⁶ Stern's participation in the prestigious exhibition WuWA proves his high rank as a gardener.

⁷ Although in the photo captions there is no information that their author is Krajewski, we can draw this conclusion from the architect's monograph [11, p. 17].

Il. 1. Rudolf Fränkel, willa Sterna: a – widok od stawu, b – widok od ulicy [18, s. 225, 226]

Fig. 1. Rudolf Fränkel, Stern's villa: a – view from the lake, b – view from the road [18, pp. 225, 226];

w Smolcu), ukazało się w tak renomowanych czasopiśmie jak „Wasmuths Monatshefte für Baukunst”, „Baumwelt”, „Das Schöne Heim”, „Die Baugilde”, „Deutsche Bauzeitung”, również angielskojęzycznych: „Architects' Journal” oraz „Architectural Forum”.

Fotografie willi Sterna w Smolcu z czasu tuż po jej oddaniu do użytku i zamieszkaniu, a więc z około 1932/1933 ukazały się w artykule Fritza Hellwaga *Haus St. bei Breslau, erbaut von Architekt Rudolf Fränkel, Berlin* [18, s. 225–229] oraz w drugim, krótszym tekście nieznanego autora zatytułowanym: *Landhaus auf einem Gut bei Breslau. Architekt: Rudolf Fränkel, Berlin* [19, s. 67–71]. Oprócz wspomnianych zdjęć willi, w obu artykułach zamieszczono również plan sytuacyjny posiadłości oraz rzuty parteru i piętra z rozpisaną funkcją poszczególnych pomieszczeń.

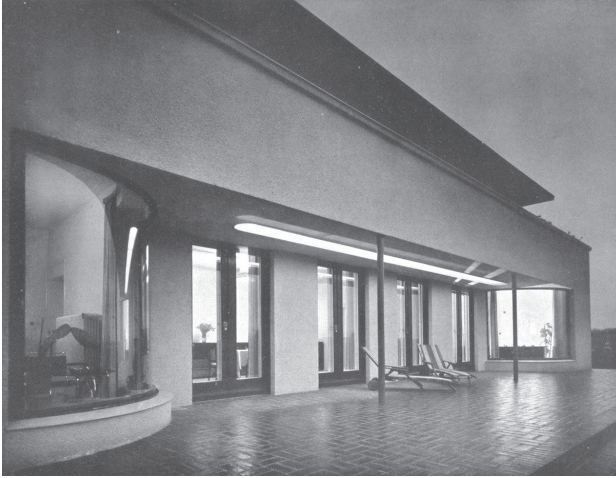
Posiadłość Sterna usytuowana została na skraju niewielkiej miejscowości, jaką był i nadal pozostaje Smolec. Prywatna droga wysadzana drzewami wiodła do szkółki drzew otoczonej zabudowaniami⁸ mieszczącymi biura, garaże, magazyny oraz pokoje dla personelu pomocniczego (po północnej stronie szosy) i do willi nad stawem (po stronie południowej). Odseparowanie od domu Sternów zarówno gospodarstwa ogrodniczego, jak i pokoi dla służby spowodowane było tym, że właściciel traktował willę jako miejsce kameralnego odpoczynku, służące także rozkoszowaniu się otaczającą przyrodą, stawem oraz dalekimi widokami. Równinność terenu narzuciła architektowi pomysł horyzontalnego ukształtowania prostopadłościennego i dwukondygnacyjnego bryły willi. Dodatkowo jeszcze skontrastował on obie dłuższe elewacje domu. Ta od strony ulicy (il. 1b) została płasko

ung”, or in the English language magazines: “Architects' Journal” as well as “Architectural Forum”.

Photographs of Stern's villa in Smolec taken just after it was opened for use and dwelt in, i.e. around the years 1932/1933 were published in an article by Fritz Hellwag *Haus St. bei Breslau, erbaut von Architekt Rudolf Fränkel, Berlin* [18, p. 225–229] and in another shorter text written by an unknown author with the title: *Landhaus auf einem Gut bei Breslau. Architekt: Rudolf Fränkel, Berlin* [19, pp. 67–71]. Apart from the aforementioned photos of the villa, both of these articles also featured a site plan of the property and projections of the ground floor and the first floor along with a list of functions of the particular rooms.

Stern's property was situated on the edge of a small village called Smolec; it still remains small nowadays. A tree-lined private road led to a tree nursery surrounded by buildings which housed offices, garages, warehouses and support staff rooms (on the northern side of the road) and to the villa by the lake (on the southern side). The fact of separating Stern's house from the garden farm and rooms for servants was caused by the owner's intention to treat the villa as a place of quiet recreation and savouring surrounding nature, the pond and distant views. Flatness of the land gave the architect the idea of the horizontal shaping of the rectangular and two-storey villa structure. Additionally, he contrasted the two longer elevations of the house. The one on the side of the street (Fig. 1b) was shaped flat with six rectangular interlocked small windows on the first floor, on the ground floor in one corner an outdoor porch was located preceded by three stairway steps leading to the villa, while on the other side there was a massive wooden garage door. In contrast to the simple but not monotonous street elevation, the southern elevation, on the side of the pond, was heavily sculpted. The ground floor was accented by a niche with a terrace (type of loggia) and four two-wing wholly glazed doors leading straight from the dining room to the terrace. In both corners this niche was closed by windows shaped in the form of cylinder fragments, encircled by elegant brass frames. Originally, above the ground floor

⁸ Nie jest znany projektant tej części majątku Sterna. W Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Regencja Wroclawska, Zarząd Katastralny Rejencji Wroclawskiej, sygn. 1568, s. 125–135, zachowały się jedynie plany sytuacyjne zabudowań oraz przekrój z lat 1930–1933. Wynika z nich, że budynek był niepodpiwniczony, dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym. W 1940 r. gospodarstwo ogrodnicze przejął kupiec Max Reder (por. akta jak wyżej, s. 117–122). Pani Grażynie Brodzie bardzo dziękuję za pomoc w odszukaniu tych dokumentów.

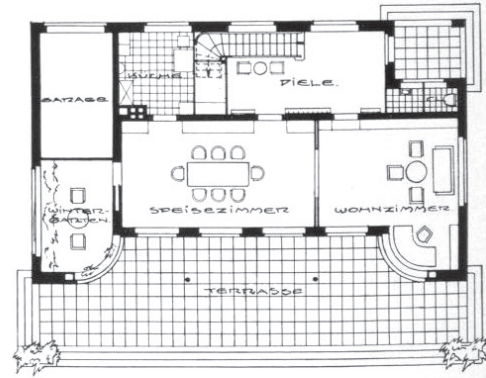

Il. 2. R. Fränkel, willa Sterna, taras nocą [18, s. 227]

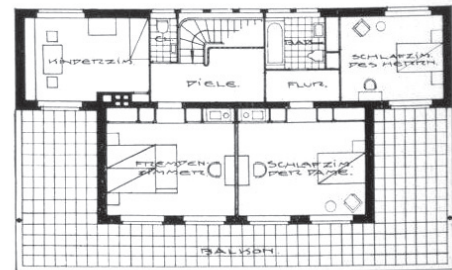
Fig. 2. R. Fränkel, Stern's villa, the tarrace by night [18, p. 227]

uksztalowana, z sześcioma prostokątnymi, zblokowanymi okienkami na piętrze, na parterze w jednym narożniku umieszczono odkryty ganek poprzedzony trzema stopniami schodów, wiodący do willi, z drugiej strony masywne, drewniane drzwi garażu. W przeciwieństwie do prostej, ale nie monotonnej elewacji od strony ulicy elewacja południowa, od strony stawu, została mocno rozrzeźbiona. Parter akcentowała wnęka z tarasem (rodzaj loggii) i z czterema dwuskrzydłowymi, w całości przeszklonymi drzwiami prowadzącymi wprost z jadalni na taras. W obu narożnikach ową wnękę zamykały okna w kształcie fragmentu walca, ujęte w eleganckie mosiężne ramy. Pierwotnie nad tarasem parteru znajdowała się duża podłużna lampa, która umożliwiała przesiadywanie w tym miejscu wieczorną porą i dodatkowo rozświetlała bryłę willi (il. 2). Na piętrze domu drugi taras okalał kondygnację z trzech stron, co spowodowało cofnięcie obu jej narożników w stosunku do frontu parteru. Płaski dach, wsparty po bokach na dwóch metalowych, cienkich kolumnkach (podobne umieszczono w części centralnej tarasu na parterze), sprawiał wrażenie, że niemal unosi się w górę. Ta wysmakowana południowa elewacja, przywodząca na myśl harmonijną palladiańską kompozycję, ukształtowana została w taki sposób, by zapewnić mieszkańcom domu miejsce do spokojnej kontemplacji stawu i dalekich widoków, a jednocześnie umożliwiała wyjście z każdego z pokoi na taras i świeże powietrze, zarówno w kondygnacji parteru, jak i piętra (il. 3). Temu celowi służył też odpowiednio pomyślany przez architekta układ wnętrz, w którym pokoje uszeregowano obok siebie, a korytarz z klatką schodową, łazienkę i kuchnię ulokowano w trakcie tylnym, od strony ulicy.

Poprzez narożnikowy ganek wchodziło się do przestronnego korytarza, z którego drzwi prowadziły do pokoju dziennego, z wydzielonym miejscem do pracy dla pana domu (w tej części było też jedno z dwóch efektownych zaokrąglonych okien). Środkową część parteru zajmowała wspomniana jadalnia (il. 4) z bezpośrednim wyjściem na taras. Z jej boku znajdowała się oranżeria z kolekcją kaktusów (il. 5), którą opiekowała się pani

Erdgeschoß

Obergeschoß

Il. 3. R. Fränkel, willa Sterna, rzut parteru i piętra [18, s. 226]

Fig. 3. R. Fränkel, Stern's villa, plans of the downstairs and upstairs [18, p. 226]

terrace there was a large longitudinal lamp which gave an opportunity to spend time there in the evening and moreover illuminated the whole villa (Fig. 2). On the first floor another terrace encircled the storey from three sides, which resulted in the withdrawal of both its corners with respect to the ground floor facade. A flat roof, on the sides supported by two small thin metal columns (similar ones were located in the central part of the terrace on the ground floor) gave the impression that it almost rose up. This sophisticated southern elevation, bringing to mind a harmonious Palladian composition, was shaped in a way that provided the villa's residents with a place for peaceful contemplation of the pond and distant views and at the same time made it possible to exit each room to the terrace to enjoy fresh air both on the ground and on the first floor (Fig. 3). This purpose was also served by the interior layout, appropriately conceived by the architect, where the rooms were located next to one another, while the hall with the staircase, the bathroom and the kitchen were situated in the rear tract from the side of the street.

Through a corner porch the residents entered the spacious hall from which a door led to a living room with a designated working area for the host (this part also housed one of the two impressive rounded windows). The aforementioned dining room (Fig. 4) with a direct exit to the terrace was in the central part of the ground floor. An orangery with a cacti collection (Fig. 5) was at its side. The lady of the house looked after the collection. A wide, quadripartite window occupying almost the entire

Il. 4. R. Fränkel, willa Sterna, jadalnia
[18, s. 229]

Fig. 4. R. Fränkel, Stern's villa, the dining-room
[18, p. 229]

Il. 5. R. Fränkel, willa Sterna, ogród zimowy z kolekcją kaktusów
[18, s. 229]

Fig. 5. R. Fränkel, Stern's villa, the winter garden with cactus collection [18, p. 229]

domu. Szerokie, czterodzielne okno zajmujące niemal całą ścianę zachodnią oraz drugie zaokrąglone, w kształcie fragmentu walca, dostosowane zostały do potrzeb południowoamerykańskiej roślinności, wymagającej ciepła i dużego nasłonecznienia. Do północno-zachodniego narożnika willi mieszczącego garaż przylegała kuchnia połączona z pokojem jadalnym. Natomiast na piętrze znajdowały się cztery pokoje: pokój dla dziecka, dla gości oraz pokoje pana i pani domu połączone wspólną łazienką.

Na podkreślenie zasługuje wielka staranność w doborze kolorystyki, widoczna zarówno we wnętrzu, jak i na zewnątrz willi. Elewacje pokryte zostały jasnobieżowym gruboziarnistym tynkiem o urozmaiconej fakturze i skonstrastowane z brązowymi obramieniami okien, rynien oraz krawędzi dachu. Podobnie jak w innych swoich realizacjach (m.in. w mieszkaniach na berlińskim osiedlu Schöneberg) w domu Sterna Fränkel zadbał o odpowiednią i przemyślaną aranżację wnętrza. Tak pisał o tym autor artykułu o willi, Fritz Hellwag, który najprawdopodobniej oglądał tę rezydencję: [...] *pomieszczenia są z wielkim gustem i powściągliwością zaprojektowane, wszystkie ściany utrzymane są w żółtej tonacji. Meble są wykonane z drewna palisandrowego. Jednocześnie w piaskowym kolorze welurowe pokrycie podłogi dobrze zharmonizowane z całością* [18, s. 227]. Meble do willi Sterna zaprojektowała firma J. Loebensteina z Mühlhausen [18, s. 229]. Tuż po 1933 r. zamurowano narożny, pierwotnie odkryty ganek, wstawiając ścianki, okno i drzwi identyczne z tymi, które były już wcześniej w korytarzu domu.

Willa Sterna z podwrocławskiego Smolca uznawana jest za jedną z najlepszych realizacji architektonicznych Rudolfa Fränkla. Opinię taką wyraża nie tylko autorka niniejszego artykułu, ale również prof. Gerardo Brown-Manrique z Miami University in Oxford (Ohio) [11, s. 45–47, 111–112] oraz prof. Kenneth Frampton [za: 11, s. 9 wprowadzenie] z Columbia University, który nawet stwierdził, że Fränkel już nigdy więcej nie zaprojektował budowli o podobnie znakomitych proporcjach i artystycznym ukształtowaniu, przywołującym palladiańską kompozycję.

western wall and another rounded window in the shape of a cylinder fragment were adjusted for the needs of South American plants requiring sufficient heat and insolation. The kitchen connected with the dining room adjoined the north-west corner of the villa that also housed the garage. On the first floor there were four rooms, i.e. a child room, a guest room and bedrooms of the master and lady of the house connected by a common bathroom.

An aspect worth emphasizing is the great care taken in the selection of colours, which is visible both in the interior and in the external parts of the villa. The elevations were covered with a light beige coarse plaster of diverse texture and contrasted with brown frames of windows, gutters and the roof edge. Similarly to his other realisations (e.g. in the flats in Berlin estate of Schöneberg), in Stern's house Fränkel took care of adequate and well-thought interior design. This is what Hellwag wrote, the author of the article about the villa, who most probably visited this residence: [...] *rooms are designed with great taste and restraint, all the walls are kept in yellow tones. The furniture is made of rosewood. At the same time the sand-coloured velour cover of the floor is well harmonized with the whole* [18, p. 227]. The furniture for Stern's villa was designed by a firm of J. Loebenstein from Mühlhausen [18, p. 229]. Just after 1933 the originally outdoor corner porch was bricked up and additions were made in the form of walls, a window and a door identical with those that had previously been in the hall of the house.

Stern's villa from Smolec near Wrocław is recognized to be one of the best architectural works designed by Rudolf Fränkel. Apart from the author of this article, this opinion is also expressed by Professor Gerardo Brown-Manrique from Miami University in Oxford (Ohio) [11, pp. 45–47, 111–112] as well as Professor Kenneth Frampton [in: 11, p. 9 introduction] from Columbia University, who even stated that Fränkel never again designed a building of similarly excellent proportions and artistic shape, resembling a Palladian composition.

In the reconstructed and now neglected villa (Fig. 6) – in which internal divisions and window joinery were

Il. 6. Willa Sterna w Smolcu pod Wrocławiem (fot. B. Bednorz, 2011)
Fig. 6. Stern's villa in Smolec (photo by B. Bednorz, 2011)

W przebudowanej i obecnie zaniedbanej willi (il. 6) – w której zmieniono podziały wewnętrzne i stolarkę okienną, zamurowano wyokrąglone okna dolnego tarasu, użytkowanej przez kilka rodzin – trudno dopatrzeć się dawnego arcyzmu. Jednak archiwalne zdjęcia oraz fragmentarycznie zachowana stolarka drzewiowa, klatka schodowa dają wyobrażenie o harmonii tej wtopionej w krajobraz, prostej i funkcjonalnej willi, której forma architektoniczna została idealnie dostosowana do stylu życia jej mieszkańców.

changed, the lower terrace rounded windows bricked up and which is occupied by several families now – it is hard to discern the former artistry. However, archival photos and the preserved door joinery and staircase give an idea of harmony of this simple functional villa that blends in with the countryside and whose architectural form was ideally adapted to the lifestyle of its inhabitants.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

Bibliografia/References

- [1] Ilkosz J., Störckuhl B. (red.), *Hans Poelzig we Wrocławiu. Architektura i sztuka 1900–1916*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2000.
- [2] Ilkosz J., *Hala Stulecia i tereny Wystawowe we Wrocławiu – dzieło Maksa Berga*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- [3] Dobesz J.L., *Wrocławska architektura spod znaku swastyki na tle budownictwa III Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 1999.
- [4] Urbanik J., *WuWA 1929–2009. Wrocławska wystawa Werkbundu*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2009.
- [5] Kononowicz W., *Wrocław. Kierunki rozwoju urbanistycznego w okresie międzywojennym*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 1997.
- [6] Ilkosz J. (red.), *Heinrich Lauterbach. Architekt wrocławskiego modernizmu*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2013.
- [7] Ilkosz J. (red.), *Ernst May*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2012.
- [8] Urbanik J., *Luksusowe domy jednorodzinne – dwa oblicza funkcjonalizmu okresu międzywojennego*, [w:] R. Nakonieczny, J. Wojtas-Swoszowska (red.), *Oblicza modernizmu w architekturze*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2013, 175–184.
- [9] Häring H., *Wege zur Form*, „Die Form” 1925, H. 1, 3–5.
- [10] Allinger G., *Deutsche Gartenbau- und Schlesische Gewerbe-Ausstellung in Liegnitz 1927*, „Ostdeutsche Bau-Zeitung” 1927, Nr. 49, 293–296.
- [11] Brown-Manrique G., *Rudolf Fränkel und Neues Bauen. Work in Germany, Romania and the United Kingdom*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen–Berlin 2009.
- [12] [b.a.], *Doppelwohnhaus in Berlin*, „Monatshefte für Baukunst und Städtebau” 1933, Nr. 17, 72.
- [13] „Bauwelt”, 18 września 1930, 1226.
- [14] „Building”, listopad 1948, 336–341.
- [15] Bandurska Z., *Stern Robert*, [w:] I. Bińkowska, R. Szopińska (red.), *Leksykon zieleni Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2013, 892.
- [16] Bandurska Z., *Ogrodnicze gospodarstwo Reinholda Behnscha*, [w:] I. Bińkowska, E. Szopińska (red.), *Leksykon zieleni Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2013, 898.
- [17] Gaglik P., *Ogrodnicze gospodarstwo Reinholda Behnscha*, [w:] I. Bińkowska, E. Szopińska (red.), *Leksykon zieleni Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2013, 429.
- [18] Hellwag F., *Haus St. bei Breslau, erbaut von Architekt Rudolf Fränkel, Berlin*, „Die Kunst. Monatshefte für freie und Angewandte Kunst” 1933, Bd. 68, H. 10, 225–229.
- [19] [b.a.], *Landhaus auf einem Gut bei Breslau. Architekt: Rudolf Fränkel, Berlin*, „Monatshefte für Baukunst und Städtebau” 1933, 17, 67–71.

Streszczenie

Ta dotąd zupełnie nieznaną w polskiej literaturze willa powstała w latach 1931–1932. Reprezentuje koncepcję budowania organicznego, sformułowaną w 1925 r. przez Hugona Häringa. Projekt wykonał Rudolf Fränkel będący wówczas wschodzącą gwiazdą berlińskiej architektury, autor kilku luksusowych willi, ale przede wszystkim berlińskich osiedli mieszkaniowych, m.in. osiedla Atlantic z pięciuset mieszkaniami, zapleczem rekreacyjnym i kinem „Lichtburg”. Jego znakomicie zapowiadająca się kariera architektoniczna została jednak w 1933 r., ze względu na żydowskie pochodzenie, w dramatycznych okolicznościach przerwana.

Zleceniodawcą podwrocławskiej willi był Robert Stern, ogrodnik o wyrobionym guście artystycznym i dużych aspiracjach, który w Brochowie (obecnie dzielnica Wrocławia) prowadził ogrodnictwo, uczestniczył w wystawach ogrodniczych, zbierając doświadczenie i nagrody. Około 1930 r. swoje przedsiębiorstwo przeniósł na obrzeża Smolca, a nad stawem, na dużej posesji wznosił willę. *Villa rustica* o znakomitych, niemalże palladiańskich proporcjach i luksusowych, indywidualnie aranżowanych wnętrzach została zaprojektowana od wnętrza na zewnątrz, jej pomieszczenia powiązane z ukształtowaniem terenu i roztaczającym się z dwóch tarasów szerokim widokiem na staw i zieloną okolicę. Bardzo dobrej jakości zdjęcia willi wykonane przez fotografa Maxa Krajewskiego, stale współpracującego z architektem, zamieszczone w ówczesnej fachowej prasie dają wyobrażenie o jej pierwotnym kształcie i komforcie, dostosowanym do oczekiwań właścicieli. Dom, choć bardzo przebudowany, nadal jest zamieszkały. Artykuł przedstawia wszystkie dostępne informacje o kształcie i detalach architektonicznych willi, jej projektancie oraz pierwszych właścicielach.

Słowa kluczowe: willa, projekt, Rudolf Fränkel, budowanie organiczne, Robert Stern

Abstract

This, to date completely unknown in Polish literature, villa was built in 1931–1932, representing the concept of organic building (*organhaftes Bauen*), formulated in 1925 by Hugo Häring. The design was created by an architect, being then a rising star of the Berlin architecture, the designer of several luxury villas, but above all Berlin housing estates, including the Atlantic estate with five hundred apartments, leisure facilities and the “Lichtburg” cinema. The very promising architectural career of Fränkel was interrupted in dramatic circumstances in 1933 due to his Jewish ancestors.

Fränkel's employer and the villa's owner was Robert Stern, a horticulturist with refined taste and high artistic aspirations, who in Brochów (now a quarter of Wrocław) ran a horticulture enterprise and who participated in horticultural exhibitions collecting both experience and awards. Around 1930 he moved his company to the outskirts of Smolec and at the pond, within a large estate he built the villa, designed by Fränkel. This *villa rustica* with excellent, almost Palladian, proportions and luxurious, individually decorated interiors was designed from the inside to the outside, its spaces were linked with the landscape and a panoramic view of the pond and the nature from two large terraces. Photographs of very good quality taken by the photographer Max Krajewski constantly cooperating with the architect, published in the contemporary architecture magazines give an idea of its original shape and comfort, adapted to the expectations of the owners. The house, although strongly rebuilt, still exists. The article presents all available information about the shape and architectural details of the villa, its designer and original owners.

Key words: villa, design, Rudolf Fränkel, organic building, Robert Stern

Janusz L. Dobesz
27.10.2008

„Autokarykatura” z dedykacji
w książce *Śmierć nadeszła nocą*
autorstwa Janusza L. Dobesza
Satiric self-portrait from an inscription
in the book *Death came at night*
by Janusz L. Dobesz